

építést ábrázoló felvételeket, valamint munkásokat, értelmiségieket és funkcionáriusokat munka közben. Mindez tökéletesen kiegészíti a tanulmányokat.

Összességében kiváló koncepcióra felfűzött, tudatos ívet rajzoló, nívós munkát vehetünk kezünkbe. Annak ellenére, hogy a kötet első ránézésre könnyed, képes, kultúrtörténeti műnek hat, olvasás közben azt kapjuk, amit a szerkesztő a bevezetőben ígért.

Kézsmárki Borbála

A kommunista politika rendőrségének létrejötte*

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből* címmel új sorozat kiadását határozta el, amelynek egyes kötetei az 1945 utáni államvédelmi/állambiztonsági szervezet nagyobb átalakításait alapul véve követik majd egymást. Az itt ismertetendő első kötet 2009 szeptemberében látott napvilágot.

A bevezető tanulmányt követő 63 dokumentum kiválasztásával a szerkesztők elsősorban a politikai rendészeti szervek háború utáni megszerzésének, szervezeti változásainak, hatáskörük és intézkedési jogkörük fokozatos kiterjesztésének, valamint a vezetők és a személyi állomány mentalitásának bemutatására törekedtek. Közlik a rendőrség működését kezdettől fogva jellemző túlkapasok, sőt törvénytelenések miatt kirobbant politikai csatározások egyes dokumentumait is. A kötet a rendőrség 1946. október elején történt átszervezésével zárul. Ennek eredményeként jött létre a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya, amely immár önálló országos hatóságként (politikai rendőrségként) a belügyminiszter közvetlen alárendeltségében folytatta tevékenységét. A szakirodalomban ez a kérdés annak ellenére viszonylag jól feldolgozott, hogy 1989 előtt érdemben nem lehetett szólni róla.

Ismeretes, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány csak 1945 májusára alkotta meg a Magyar Államrendőrség felállításáról szóló rendeletet; hogy a megszálló szovjet csapatok támogatásával felálló helyi karhatalmi-rendészeti szervek többnyire kezdettől fogva kommunista vezetés alatt működtek. Az is ismert, hogy Budapesten – lényegében az MKP

* *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: KRAHULCSÁN Zsolt és MÜLLER Rolf. Főszerkesztő: GYARMATI György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan, Budapest, 2009. 370 p.

kezdeményezésére és irányításával – 1945 januárjában Tömpe András, illetve Péter Gábor vezetése alatt két politikai rendészeti szerv létesült, amelyek később a Magyar Államrendőrség Vidéki, illetve Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályaiként folytatták tevékenységüket; végül sok szó esett azokról a túlkapasokról és törvénytelenésekről is, amelyek ennek a szervezetnek a működését jellemezték. A kötet nagyrészt olyan dokumentumokat tartalmaz, amelyekre az e tárgyban korábban publikáló szerzők is hivatkoztak, sőt egy részüket publikálták is. Mégis többletet jelent az eddigiekhez képest a politikai rendészeti osztályok szervezettörténetének plasztikusabb bemutatása és a rendőrség mentalitásának, szemléletének dokumentálása.

A kötet áttanulmányozása után még egyértelműbb, hogy az MKP a kormánytól függetlenül is illetékesnek tekintette magát a rendőrséget érintő kérdések eldöntésére, és a politikai rendőrség ügyét mintegy saját belügyeként kezelte. Ezért védte meg azt a jogállami mércével mérve legtöbbször jogos támadásokkal szemben is. A politikai rendőrség személyi összetételére vonatkozó adatok is alátámasztják a fenti állításokat: az 1945. novemberi választások előtt például a vármegyei, illetve törvényhatósági jogú városi rendőr-főkapitányságok politikai osztályvezetői közül harmincan voltak az MKP, négyen az SZDP és mindössze egy személy az FKGP tagja. De a politikai nyomozók és az előadók többsége is kommunista párttag volt.

Vas Zoltán a vezető rendőrségi tisztségek megszerzésével kapcsolatban így érvelt elvtársainak: „Most már nem csak politikailag, de államhatalmilag is nekünk, kommunistáknak kell megszabnunk, kiket tartunk a nép ellenségének.” – Ebben a mondatban megragadható a rendőrség egész további működésének magyarázata. A kommunista párt – a parasztpárti belügyminiszter hathatós támogatásával – fokozatosan olyan szervezetet hozott létre, amely nem csupán a rendőrség felső vezetésétől, a kormányzati szervektől és a helyi-vármegyei hatóságoktól függetlenítette magát, de a jogszabályoktól is, vagy legalábbis igényt tartott arra, hogy azokat saját (kommunista) érdekei szerint értelmezze és alkalmazza. Ez magyarázza, hogy a politikai rendőrség – az igazságügy-miniszter véleményének kikérése nélkül – bírákat és ügyészeket tartóztatott le, országos és helyi politikusokat vett őrizetbe és félemlített meg, saját belátása szerint internálta a népbíróóság és népügyészség által szabadon bocsátottak, vagy az igazoló bizottságok által véletlenül talált személyek egy részét. Tevékenységéről és a letartóztatások indokairól sokszor az igazságügy-miniszter, sőt maga a miniszterelnök sem kaphatott érdemi tájékoztatást, miközben az MKP központi vezetősége a legap-

rőbb részletekről is informálva volt. Minderről a kötetben jelentések, beszámolók és jegyzőkönyvi részletek tanúskodnak, bizonyítva, hogy az újjászerveződött rendőrség nem általában „a politika”, hanem egyre inkább „a kommunista politika” rendőrsége volt.

A kötetnek talán legtanulságosabb része a vidéki rendőrkapitányságok politikai osztályvezetői részére tartott országos értekezletekről készült jegyzőkönyvek részleges közlése. (A három jegyzőkönyvi részlet a kötetnek több mint egyharmadát tölti meg.) Az itt elhangzott előadásokból, de különösen a résztvevők hozzászólásaiból világosan kirajzolódik az a „forradalmi” küldetéstudat, amelyet többségük az illegális mozgalomból hozott magával, és ami megmagyarázza a szervezet működésének fent vázolt jellemzőit. (Ilyen jellegű dokumentumokat a következő kötetekbe is célszerű lesz felvenni.) Megtudhatjuk a jegyzőkönyvekből, hogy a vármegyei rendőrség politikai osztályán külön titkos irattár létesítését írták elő, és az ott kezelt iratokba a megyei rendőrfőkapitánynak – a politikai osztályvezető hivatali felettesének – is legfeljebb betekintési joga volt. Továbbá besúgóhálózatot kellett kiépíteniük és kartotékot felfektetni minden olyan személyről, „akivel a politikai osztálynak dolga lesz, illetve dolga lehet” (!). Tömpe András akaratlanul is leleplezte a szervezet néppellenes voltát, amikor 1946 februárjában közölte az értekező résztvevőivel, hogy azok, akik ellen a vidéki politikai rendészeti osztályok addig eljárást indítottak, „95%-ban a dolgozó néprétegekből kerültek ki”.

A politikai rendőrség arculatának kialakításában és különösen „továbbfejlesztésében” Tömpe Andrásnál meghatározóbb szerepet játszott Péter Gábor, a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának vezetője. Ő 1946. január 19-én önelégülten jelentette ki, hogy „a reakció gyűlöli az Andrássy út 60.-at, de a nép számos esetben adja tanújelét bizalmának és szeretetének”. A Szabad Nép beszámolója szerint ezt követően elmondta, hogy a budapesti politikai rendőrség Nagy-Budapest területén 1945. december 31-ig összesen 32 498 „fasisztát és reakciót” vett őrizetbe. Ebből a népügyészségre átkísért 5100 embert, illetékes szervnek internálási javaslatlal átadott 15 900 embert és rendőri felügyelet alá helyezett 8800 főt, összesen tehát „29 900 fasisztától szabadította meg a fiatal magyar demokráciát”. – A szerkesztők jó érzékkel helyezték e tudósítás után Veér Imre kispárti képviselő tíz nappal később benyújtott parlamenti interpellációját, amelyben a budapesti politikai rendőrség túlkapásait tette szóvá. „Van-e tudomása a Belügyminiszter Úrnak – kérdezte többek között –, hogy a budapesti politikai rendőrség Andrássy út 60. szám alatti hivatali helyiségeiben olyan atrocitások történtek, melyek halálos kimenetelűek voltak?” A belügy-

miniszternek azonban végül is nem kellett a súlyos kérdésekre a T. Ház előtt válaszolnia, mivel az interpelláló képviselő időközben (valamilyen oknál fogva) külföldre menekült.

A kötet szerkesztői a bevezetőben taglalják, és iratokkal is dokumentálják a Péter Gábor és Tömpe András – azaz a történet két kommunista szereplője – közötti rivalizálást, amelyet már eddig is érdemén felül tárgyalt a történeti szakirodalom. Pedig a kérdés lényege nem ez, hanem az, hogy a koalíció többi pártja – tulajdonképpen a kormányzat egésze – miért maradt alul a politikai rendőrség ellenőrzéséért folytatott harcban a Magyar Kommunista Párttal szemben. Igaz, erről is olvashatunk – főként a bevezetőben – néhány fontos adalékot, és egy-két dokumentumot is közölnek, de ez a kérdés valahogy jelentéktelen mellékszál marad a kötet egészén belül. Pedig a Szűcs László által közzétett minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Vida István dokumentumközlései vagy Palasik Mária e korszakkal foglalkozó könyve után egyértelműen tudható, hogy az 1945-ben létrejött koalíció polgári szárnya – a kisgazdapárt mellett a szociáldemokrata párt egy része is – komoly küzdelmet folytatott azért, hogy a rendőrség, és ezen belül a politikai rendőrség ne egy párt politikáját, hanem az egész koalíció politikáját szolgálja, és ne csupán papíron, de valóságosan is a kormányzat alárendeltségében működjön. Ezzel kapcsolatban a minisztertanács ülésein több alkalommal bontakozott ki éles vita. Az elszaporodott rendőrségi atrocitások, a jogtalan letartóztatások és a vallatások során alkalmazott szadista módszerek miatt kialakult politikai feszültség 1945 májusában oda vezetett, hogy pártközi értekezletet kellett összehívni. Az értekezleten az MKP vezetőit és a politikai rendőrség ügyében folytatott politikáját éles támadások érték, érdemben azonban semmi nem változott. A polgári oldal fontos kísérlete volt másfél hónappal később Valentiny Ágoston szociáldemokrata igazságügy-miniszter javaslata. Ő a háborús bűnösök ügyében történő nyomozást kivette volna a belügyminiszter (és a rendőrség) hatásköréből és az igazságügy-miniszter felügyelete alatt újonnan létrehozandó nyomozótestületre bízta volna. A javaslat Valentinynek a kormányból való eltávolításához vezetett, miközben a kommunista párt nagyarányú sajtókampányt szervezett a rendőrség elleni „reakciós hajsza” leleplezésére. Az ügy súlyát mutatja, hogy ezzel kapcsolatban G. M. Puskin, a SZEB politikai tanácsadója (későbbi budapesti szovjet követ) előbb Gyöngyösi külügyminiszterrel, majd Miklós Béla miniszterelnökkel tárgyalt, és politikai zsarolással rávette őket, hogy a minisztertanács által többségi szavazással elfogadott Valentiny-féle rendelettervezetet visszavonják. Az 1945. novemberi választások után a kisgazdapárt ismét tett egy kísérletet, ami-

kor a megalakítandó kormányban a rendőrséget felügyelő belügyi tárcaát magának igényelte. Moszkva azonban kategorikusan elutasította ezt a kísérletet is, ami egyértelműen megmutatta, hogy a politikai rendőrség kommunista irányítás alá kerülése nem Rákosi Mátyásék zseniális politizálásának, és nem is a polgári oldal koncepciótlanságának vagy határozatlanságának volt az eredménye, hanem a szovjet csapatok jelenlétének és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság sorozatos közbelépésének. Ahhoz azonban, hogy ez a maga jelentőségének megfelelő súllyal tükröződjön a kötetben, legalább az említett pártközi értekezlet jegyzőkönyvét és a szovjet nyomásgyakorlást bizonyító dokumentumok valamelyikét is közölni kellett volna.

Ebben a vonatkozásban tehát a dokumentumválogatás erősen kifogásolható. Nem szerencsés a parlamenti interpellációk sorozatának önálló dokumentumként való közlése sem, bár ezzel nyilván az elkövetett atrocitásokat és a polgári oldal törekvéseit kívánták bemutatni. A parlamenti interpellációk azonban a maguk körülményes és többnyire eufemisztikus megfogalmazásával nem alkalmasak arra, hogy az olvasó ténylegesen átélje azt a traumát, amelyet ezek az ügyek az akkori közéletben okoztak. Sokkal célszerűbb lett volna egy, a rendőrségi visszaélések kézzelfogható tényeit is felsoroló, parlamenti felszólalás vagy egyéb dokumentum közlése, amelyhez kapcsolódva egyetlen jegyzetben össze lehetett volna foglalni az interpellációk lényegét, érzékeltetve a probléma általános voltát.

A forrásközlés módszerével kapcsolatban csak két kérdést érintek. Az egyes dokumentumoknak a szerkesztők által adott címei több esetben hiányosak, pontatlanok, egy-két esetben nyelviileg is kifogásolhatók. A szélesebb olvasóközönségnek szánt dokumentumkötetben is elvárható ugyanis, hogy az olvasót már a cím tájékoztassa az irat tartalmának lényegéről, azaz hogy ki kinek, mikor, mit jelentett vagy írt, illetve hogy például egy jegyzőkönyv milyen alkalomból készült és mi a tartalma. Ezeknek a követelményeknek megfelel például az 5., 6., 13., 14., 38., 50., 51. stb. számú dokumentum címe, de nem felel meg az 1., 2., 4., 18., 23., 29., 36., 39., 48. stb. dokumentum címe.

A dokumentumokhoz kapcsolódó jegyzetekre szintén az egyenetlenség jellemző. Vannak jól megírt, tartalmas jegyzetek, és vannak dokumentumok, amelyekhez semmiféle magyarázó jegyzet nem kapcsolódik, holott esetenként ez még a szakmabeli olvasónak is jól jönne. Mindenképpen szükséges ugyanis, hogy a dokumentumpublikáció használója az ügy előzményeiről és kimeneteléről is kapjon információt, azaz hogy a közölt szöveget egy „történet” részeként értelmezhesse. Csak egyet említek a negatív példák közül: 29. sorszám alatt található Valentiny

Ágoston igazságügy-miniszter fent említett minisztertanácsi előterjesztése és az ahhoz kapcsolódó rendelettervezet egy igazságügyi nyomozótestület felállításáról. Az ügy jelentőségét érzékelteti, hogy később mind Nagy Ferenc miniszterelnök, mind Rákosi Mátyás megemlékezik róla emlékiratában. A dokumentumhoz egyetlen jegyzet sem kapcsolódik, így a bonyolult jogászai nyelven megírt szövegről az olvasó első pillanatban nem is érti, hogy az miért került a kötetbe, és a javaslatnak mi lett a sorsa. (Ez a dokumentum éppen azok közé tartozik, amelyek „nem beszélnek maguktól”!) Igaz, a bevezető tanulmányban a szerkesztők szólnak az ügyről, és ott utalnak is a dokumentumra. A legelemibb dolog tehát az lett volna, hogy a dokumentumhoz is tesznek egy, a bevezető megfelelő részére visszautaló jegyzetet. Ráadásul a címadás is pontatlan, sőt félrevezető. Valentiny ugyanis nem a politikai rendőrség egészének az igazság-ügyminiszter „hatáskörébe utalására” tett javaslatot, hanem „csupán” a háborús bűnösök ügyeinek kivizsgálását kívánta elvonni annak hatásköréből, és erre egy külön nyomozótestületet létrehozni az igazságügy-miniszter felügyelete alatt.

A szerkesztők által jegyzett bevezető tanulmány – az eddigi szakirodalom eredményeit és a szerkesztők saját kutatásait hasznosítva – jó áttekintést ad a történet egyik vonulatáról. A kiscsillag-szociáldemokrata törekvésekről is tartalmazza a legfontosabb adatokat, de nem azzal a hangsúllyal és részletességgel, amelyet azok megérdemelnének. A tanulmányban, de különösen a dokumentumok kiválasztásában végig érződik a bizonytalanság a tekintetben, hogy a politikai rendőrség megszervezésének és működésének a korabeli magyar közélet egészében betöltött szerepét, vagy a címnek megfelelően inkább csak egy szervezettörténeti áttekintést kívánnak az olvasók elé tárni. Ezt a kérdést feltétlenül tisztázni kell, hiszen a következő kötetekben bemutatni kívánt periódusokból a források lényegesen nagyobb tömege maradt fenn, tehát a célrörő válogatás még nagyobb nehézségeket fog okozni.

A kötetben való tájékozódást a tartalomjegyzék mellett a rövidítések jegyzéke és a személynévmutató segíti. Hasznos lett volna a földrajzi nevek mutatójának elkészítése is.